

Mate Kapović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Jezik i konzervativizam¹

Jezik je društvena činjenica i kao takav se ne može odvojiti od društva i društvenih utjecaja. Promjene u društvu se stoga uvijek na neki način odražavaju i u jeziku. To se jako dobro vidjelo u 1990-ima u bivšim realsocijalističkim državama, gdje je prelazak iz jednopartijskoga realsocijalističkoga sistema u kapitalistički parlamentarizam sa sobom donio ne samo političke i ekonomske promjene nego i promjene u dominantnoj ideologiji, kulturi itd. Promjena je bila vrlo očita i u jeziku – preko noći su *drugovi* postali *gospoda*, stara je *milicija* postala *policija*, a i sama je riječ *radnik*, ideološki izrazito prominentna u bivšem sistemu, postala pomalo sumnjiva.²

Raspad je Jugoslavije bio, među ostalim, povezan i s rastućim nacionalizmom, a odraz je nacionalizma u jeziku vrlo očit – to je na jednoj razini inzistiranje na jezičnom nacionalnom jedinstvu i neovisnosti (što se kod nas pretače u izdvajanje hrvatskoga iz hrvatskosrpskoga konteksta, tj. na razlikovanje hrvatskoga od srpskoga), a na drugoj nacionalistička politika unutar jezika tj. purizam.³ Obje su ove odrednice – i inzistiranje

---

1 Na čitanju i komentarima na prvu verziju teksta zahvaljujem Anđelu Starčeviću, Daliborki Sarić, Miši Oslonu, Mariji Kraljević i Marku Kapoviću.

2 Usp. Kapović 2011a: 107–111, 2011b: 50–51.

3 O obje se razine govori u recentnoj knjizi Kordić 2010. Međutim, dok je u kritici purizma autorica u potpunosti u pravu, što se kritike nacionalizma na drugoj razini tiče, vezano uz raspravu hrvatski/srpski, propušta uvidjeti da je i hrvatskosrpski zapravo politički projekt (premda ideološki drugačije naravi) kao i separatistički jezični projekti poput zasebnoga hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga/bošnjačkoga i crnogorskoga. Što se tiče razine standardnoga jezika – književne/standardne štokavštine – hoće li se tu govoriti o jednom pluricentričnom standardnom jeziku (kao u slučaju engleskoga) s više varijanata ili će se govoriti o vrlo bliskim standardnim jezicima (kao u slučaju indonezijskog i malajskog), to ništa suštinski na stvari ne mijenja. Riječ je zapravo o političkom pitanju *par excellence* koje na jezičnu realnost nema nikakvog utjecaja – i zastupnicima je teze o različitim standardnim jezicima potpuno jasno da odnos hrvatskoga i srpskoga standarda nije jednak odnosu npr. hrvatskoga i slovenskoga a kamoli hrvatskoga i talijanskoga. Stoga je rasprava o nazivu jezika zapravo čista političko-terminološka rasprava i potpuno je bespredmetna, pogotovo ima li se na umu činjenica da se podjela jezika ionako i drugdje uvijek zasniva uvelike na političkim razlozima (standardiziranosti, državnim granicama itd.). Udaljimo li se pak samo od razine standardnoga jezika i govorimo li o jeziku i na dijalekatskoj razini (a to je uvijek bila i još uvijek jest bitna dimenzija

na posebnosti hrvatskoga jezika i jezični purizam (dakle, nacionalizam prema van i prema unutra) – izrazito bitne za domaću tranzicijsku jezičnu politiku.⁴

Da je purizam u jeziku desni politički projekt,⁵ to nije teško vidjeti. Stoga je purizam beziznimno nailazio na osudu onih koji su se prepoznawali kao zastupnici drugačije političke opcije (ljevičarima i liberalima), dok je među govornicima općenito s jedne strane, u ograničenom vidu, prihvaćen (»kako se to kaže hrvatski?«), a s druge strane često i ismijavan (»vuneni travopas« kao tobožnja novohrvatska riječ za »ovcu«). Što se tiče jezičnoga purizma, potpuno je jasno da ga treba lingvistički pobijati zbog neznanstvenosti, a politički u cijelosti odbijati kao izrazito nazadan politički projekt. Iako se ksenofobna jezična politika uglavnom ne smatra politički pretjerano opasnom, nije pretjerano reći da put između simboličnoga jezičnoga i pravoga etničkoga čišćenja zapravo i nije toliko dug koliko se može činiti.

Osim purizma, postoji još jedna značajna desna politička agenda u jeziku – preskriptivizam. Preskriptivizam je neznanstveni pristup jeziku u kojem se nasumično propisuje što je u jeziku »pravilno«, a što nije.⁶ Ta-

---

zastupnikâ hrvatskosrpskoga), tu je posve jasno da hrvatskosrpski (iliti, politički korektnije, srednjojužnoslavenski kao cjelina koja se sastoji od kajkavskog, čakavskog, štokavskog i torlačkog) nije ništa stvarnija pojava od zasebnoga hrvatskoga, srpskoga itd. I u jednom i u drugom slučaju je riječ o nasumičnom, povijesno i politički uvjetovanu, odsječku iz južnoslavenskoga dijalekatskoga kontinuuma (Kapović 2011a: 149–152), pri čemu hrvatskosrpski kompleks (za koji njegovi zastupnici često gordo smatraju da je strogo znanstven) nije ništa manje oblikovan nacionalnim (a ne jezičnim!) granicama od posebnoga hrvatskoga, srpskoga itd., jedino što je u tom slučaju riječ ne samo o jednoj nacionalnoj državi nego o više njih. No sama činjenica da se »zanemaruju« državne granice unutar hrvatskosrpskoga nimalo ne mijenja činjenicu da hrvatsko-slovenska i srpsko-bugarska državna granica nisu istodobno i dijalekatske/jezične granice te da je takvo izdvajanje dotične jezične (hrvatskosrpske/srednjojužnoslavenske) cjeline jednako politički uvjetovano i dijalektološko-genetski neopravdano kao i bilo koje drugo.

- 4 Czerwiński (2012) s pravom upozorava na potrebu empirijskih istraživanja što se tiče općih tvrdnji kao što su »U neovisnoj su se Hrvatskoj potiskivali srbizmi«, no pretjerano je govoriti o tome da »nam još uvijek nedostaje znanje o jezičnoj zbilji koje bi moglo verificirati teze generalizirajućeg tipa« poput upravo navedene. To što je postojala težnja k jezičnom purizmu, naravno, ne znači da su o tome donošeni zakonski propisi ili da se ljude doslovno, s pištoljem uz glavu, tjeralo da upotrebljavaju određene riječi (iako proces, npr. u nekim medijima ili birokraciji, nije bio lišen i svojevrsne prisile). Osim toga, rezultati njegovih empirijskih istraživanja (usp. još i Czerwiński 2005) više-manje potvrđuju »neverificirane« generalne tvrdnje protiv kojih se buni (ako ih se shvati na pravi način, dakako). Tu, jasno, treba na umu imati i različite ideološke kodove – prema jednom imamo, recimo, »pokušaj izgradnje zajedničkog standarda« (prije 1990) i »nasilno »čišćenje« jezika« (nakon 1990), dok prema drugom imamo »nasilan pokušaj posrbljivanja hrvatskoga« (prije 1990) i »vraćanje hrvatskoga svojim korijenima« (nakon 1990).
- 5 A purizam doista nije ništa drugo doli politički projekt. U njemu nema ni ne može biti ništa znanstveno ni lingvističko unatoč povremenim apologetskim relativizirajućim tvrdnjama (usp. Kapović 2011a: 81–91).
- 6 Vidi Kapović 2011a: 37–54.

ko se npr. tvrdi da se nipošto ne može reći *mala kućica* jer već i sama riječ *kućica* znači »mala kuća«. Preskriptivisti koriste različite »argumente« da bi objasnili zašto je nešto u jeziku »ispravno«, a nešto drugo nije – npr. tradiciju (nerijetko izmišljenu ili krivotvorenu), »logičnost« (često upitnu), ispravna krvna zrnca određenog oblika ili riječi, etimologiju (često pogrešnu), pozivanje na opskurantističke pojmove kao što su »duh jezika« i sl. Jedan primjer preskriptivizma su poznate profesorske rečenice iz škole poput »ima škole, ali nema nastave«, »ne može se pisati zadaćnicu nego školsku zadaću«, »ne znam možeš li na WC, ali smiješ« i sl., gdje mnogi profesori jezika i književnosti demonstriraju da ne znaju što je to metonimija (prva dva slučaja) i višeznačnost (treći slučaj). Čisto znanstveno gledano – sve riječi, oblici i strukture koje se u jeziku upotrebljavaju su pravilne. Dakle, i *što* i *šta* i *kaj* i *ča*, i *vidio sam sve* i *vidio sam svih*, i *idem k njoj* i *idem kod nje* itd. Druga je stvar što su, stjecajem povijesnih okolnosti, samo neki od tih oblika (zasad) standardni (*što*,⁷ *vidio sam sve*, *idem k njoj*). Standardni jezici su, među ostalim, posljedica percipirane potrebe u modernim nacionalnim državama za postojanjem službene i nadregionalne varijante jezika, no to ne znači da je sve što nije standardno »nepravilno«, kao što ne znači da je standardni jezik ikako imanentno vrjedniji od bilo kojeg drugog oblika jezika.⁸ Treba razlikovati preskripciju i preskriptivizam. Bez preskripcije, tj. normiranja, koje je uvijek više-manje proizvoljno, nema ni standardnog jezika. U standardnom su jeziku u današnjem smislu te riječi određene stvari propisane.⁹ Tako je npr. u hrvatskom

7 Proizvoljnost preskripcije se dobro vidi u tome što je u Hrvatskoj standardni oblik samo *što*, dok su u Srbiji standardni i *što* i *šta*, u Sloveniji *kaj*, a u Gradišću *ča*.

8 Vidi više u Kapović 2011a: 55–74.

9 Nužnost postojanja standardâ se danas uglavnom uzima zdravo za gotovo, no njihovo postojanje zapravo uopće nije tako samorazumljivo kako izgleda na prvi pogled. Treba reći da za nadregionalnu komunikaciju zapravo nema prave potrebe za eksplicitnim propisivanjem određenoga idioma i njegovih struktura – ljudi su oduvijek uspješno komunicirali, po potrebi stvarali nadregionalne koinee ili su se snalazili kroz raširenu višejezičnost i sl. Osim toga, u političkim zajednicama se i prije pojave modernih standardnih jezika komunikacija uglavnom nesmetano odvijala iako se katkada postojanje eksplicitne jezične norme smatra, recimo, preduvjetom za uspješno funkcioniranje moderne državne administracije. Nema nikakve sumnje da bi velike društvene zajednice mogle sasvim normalno funkcionirati i bez postojanja strogo propisanih jezičnih standarda kakvi postoje danas, kao i to da bi ti standardi mogli biti puno labaviji i fleksibilniji nego što su to danas. Recimo, zamislimo da se u Hrvatskoj prestanu pisati pravopisi koji će strogo propisivati kako se što piše i da se odsada nadalje pišu samo čisto deskriptivne gramatike i rječnici koji će jednostavno opisivati opći jezik kakav se upotrebljava na širem području Hrvatske u nelokalnoj komunikaciji. Pretpostavimo i to da se ne obraća pretjerana pažnja na to kako se što piše, nego se dopusti da se piše i *čovjek* i *čovjek* i *čovjek* i *čovjek* i da se jednostavno praksi prepusti kako će se što pisati. Je li stvarno realno misliti da se ljudi uskoro ne bi više razumjeli samo zato što bi neki prestali razlikovati *č* i *ć*, što bi svatko pisao zarezima prema osjećaju i što bi jedni pisali *paradajz* a drugi *pomidor*? Uostalom, nije li već i danas u velikoj mjeri tako unatoč svim službenim propisima? Postojanje je standarda i danas, pogotovo na razini fonologije i prozodije, više fantazija nego stvarnost (osim u najosnovnijim crtama), a u stvarima kao što je leksik i sintaksa je

propisano, stjecajem povijesnih okolnosti, da se budućnost izriče pomoću oblikâ kao *gledat ću* i *ako budem gledao*, a ne pomoću oblikâ kao *bum gledal* i *ako buden gledat*. No to ne znači da su potonji načini tvorbe futura »nepravilniji« od prethodnoga – oni jednostavno pripadaju određenim dijalektima i stjecajem povijesnih okolnosti nisu standardni, za razliku od prvih dvaju. Preskripcija je, dakle, tu čisto tehnički postupak iz praktičnih razloga (da bi se propisala određena jezična norma na kojoj će se moći pisati zakoni, nacionalni mediji i sl.), ali treba biti svjestan njezine arbitrarnosti. Kako standardni jezici nastaju ponajprije iz političkih razloga, proizvoljnost (iz lingvističke perspektive) odabira određene jezične varijante i oblika kao standardnih ne treba čuditi. Preskripcija, dakle, kao čisto tehnički postupak normiranja određenoga idioma i njegovih oblika i struktura da bi takav idiom mogao služiti u službene svrhe, sama po sebi nije bitno različita od propisivanja službene upotrebe kilometara i centimetara umjesto miljâ i pedalja. Budući da je riječ o izabiranju određenoga idioma i jezičnih elemenata iz političkih razloga – jasno je da tu nema riječi o znanstvenosti takvog postupka. S druge strane, do preskriptivizma dolazi kroz mistificiranje arbitrarnoga procesa preskripcije u kojem se propisane oblike fetišizira, smatra jedinim ispravnima, inherentno boljima od onih kojih nisu propisani itd.¹⁰

Kao što je rečeno, preskriptivizam je, kao i purizam, jedan od oblikâ desnog političkog programa u jeziku. No postoji bitna razlika između purizma i preskriptivizma. Dok je purizam politički prilično transparentan u svojoj političkoj agendi¹¹ i razmjerno često je na udaru kritike, pogotovo ako je ekscesivan, te ga kritiziraju i lingvisti i intelektualci općenito i »obični ljudi«, s preskriptivizmom je situacija drugačija. On je puno prikriiveniji, puno ukorjenjeniji u javni diskurs i ideološki puno manje transparentan. Ako se purizam može definirati kao nacionalizam u jeziku, preskriptivizam se može definirati kao konzervativizam u jeziku. Međutim, kao što je rečeno, tâ je desno-konzervativna narav preskriptivizma iz više razlogâ teško uočljiva. To je prilično jasno po tome što će i nelingvisti koji se smatraju ljevičarima u pravilu uvijek u potpunosti odbijati jezič-

---

neko rigidno normiranje ionako besmisleno provoditi. Ideja standardnog jezika je historijski proizvod uspostave modernih nacionalnih država koji u sebi svakako nosi više u velikoj mjeri planski konstruirane simbolike nego prave nasušne komunikacijske potrebe.

10 Moguće je, dakle, i potrebno razlikovati preskripciju i preskriptivizam. Preskripcija je uvijek lingvistički proizvoljna, a politički nikad nije potpuno neutralna, ali teoretski može postojati (recimo u vidu bezazlenih propisa za pisanje velikog i malog slova i sl.) bez preskriptivizma. No čini se da sâmo postojanje preskripcije u praksi uvijek sa sobom nosi i dodatni balast preskriptivizma. Preskriptivizam je posljedica preskripcije koja se pak javlja kao uvjet i posljedica formiranja nacionalne države.

11 Premda treba reći da je i tu donekle bila uspješna normalizacija purizma u smislu prodora ideje da se strane riječi mogu upotrebljavati samo ako za njih nemamo »dobrih domaćih zamjena«. Takve su se ideje javljale i daleko prije 1990. – recimo, ni u Jugoslaviji se nisu smatrale problematičnima tvrdnje pojedinih lingvista da strane riječi treba upotrebljavati samo ako nema domaćih zamjena i sl.

ni purizam, shvaćajući barem nesvjesno da je tu riječ o desnoj, nacionalističkoj, agendi u jeziku. No isti ti ljevičari u praksi gotovo nikada neće shvatiti da je i jezični preskriptivizam (tj. prihvaćanje pitanja poput »što je pravilno?« u jeziku kao legitimnih) zapravo odraz isto toliko desne, konzervativne, političke agende.

Zašto možemo reći da je preskriptivizam u jeziku odraz konzervativne političke ideologije? Konzervativizam kao politička ideologija inzistira na očuvanju *statusa quo*, naglašava važnost stabilnosti i reda u društvu i zagovara tradicionalne vrijednosti¹². Sve se to vidi i u jeziku. Jedan od aspekata preskriptivizma u kojem se najbolje očituje njegova konzervativna narav je izrazito negativan stav prema jezičnim promjenama (»kvarenju« jezika) i izrazito afirmativan stav prema tradiciji¹³, čuvanju starih oblika itd. Iako je jasno da se ne može očekivati da će se standardni jezik neprestano mijenjati, problem je što se kroz takve stavove promoviraju neznanstveni stavovi o jezičnim promjenama kao »kvarenju jezika«¹⁴ i sl. Jezični konzervativci zagovaraju važnost standardnoga jezika i promiču, ponajviše kroz formalno obrazovanje, tzv. *ideologiju standardnoga jezika*.¹⁵ Standardni jezik u njihovoj viziji ima niz funkcijâ – štiti je od »anarhije« dijalekata, »opasne« jezične slobode, »nepredvidljivoga« govornoga jezika, slenga i svih drugih »nepravilnih« jezičnih varijanata. Standardni jezik je, prema njima, također i sredstvo postizanja nacionalnog jedinstva, dok su dijalekti često sumnjivi jer mogu biti nosioci separatističkih identiteta iako ih se s druge strane, kontradiktorno, može i veličati kao arhaične, »izvorne« i sl. Standardni jezik je prije svega fiksirana norma, sa svojim eksplicitno propisanim pravilima, stabilnošću, koja se jako teško mijenja i koja čini most prema prošlosti jer je standardni jezik često konzervativniji od općega govornoga jezika¹⁶ (iako to nije slučaj s pojedinim dijalektima koji mogu biti puno arhaičniji od standarda). To su sve odlike standarda koje preskriptivisti cijene, mistificiraju i uzdižu na pijedestal, tvoreći tako *ideologiju standardnoga jezika*. Sve to (težnja za ustaljenim poretkom, strogo propisanim pravilima i zakonima, stabilnošću, tradicijom itd.) su ključni elementi konzervativne ideologije u društvu. Kada se pak takva ideologija primijeni na jezik – dobivamo preskriptivizam.

Kao što se konzervativci u društvu uvijek pozivaju na autoritet npr. crkve, vojske, policije, vođe i sl., tako autoritet igra veliku ulogu i u preskriptivizmu. Autoritet u donošenju odlukâ o jeziku i određivanju toga što je u jeziku »pravilno« imaju profesionalni jezikoslovci/standardolozi,

12 Općenito o konzervativizmu vidi npr. u Robin 2011.

13 Naravno, ta tradicija je, kao i drugdje (usp. Hobsbawm & Ranger 1983 za izmišljanje tradicije) često fabricirana.

14 Za mit o »kvarenju jezika« vidi Kapović 2011a: 15–36.

15 Usp. Milroy 2007.

16 Npr. hrvatski standard ima samo pune infinitive (*nositi*), zamjenicu *što* i čuva neodređenu sklonidbu pridjevâ (*lijepa čovjeka*), dok to u općem govornom jeziku (iako ne u svim dijalektima!) često izostaje (*nosit, šta, lijepog čovjeka*).

akademije (npr. u Francuskoj), instituti,¹⁷ jezični zakoni,¹⁸ kod nas na nižoj razini lektori itd. Autoriteti se »brinu« za jezik i »čuvaju« ga – od »nepravilnosti« (tj. u načelu od bilo čega što isti ti autoriteti procijene da je iz, uglavnom potpuno proizvoljnih razloga, »nepravilno«), od govornog jezika i dijalekata, od promjenâ (preskriptivisti su, kao konzervativci, izrazito neskloni promjenama), od stranih utjecaja i riječi (kod nas od srbizama i anglizama) itd. Autoriteti su pak, prema takvom konzervativnom viđenju svijeta, potrebni jer jezik, jednako kao ni društvo, ne može biti prepušten »anarhiji« i »ulici« i potreban je netko tko će propisivati što i kako. Kao što se konzervativni glasovi dižu protiv narušavanja i mijenjanja »tradicionalnih vrijednosti« i sl., isto se tako dižu i protiv »nepravilnih« riječi i oblika, »kvarenja« jezika i sl., a kuknjava i u jednom i u drugom slučaju doseže armagedonske razmjere.

Preskriptivizam je potpuno neznanstvena ali jako proširena tendencija da se jezik, umjesto opisivanja i analiziranja, propisuje, proizvoljno određujući što bi u jeziku kako »trebalo biti«. Iako su osnovni nosioci preskriptivizma u načelu jezikoslovci (kod nas uglavnom kroatisti, ali ne isključivo), preskriptivizam nema nikakve veze s lingvistikom kao znanostu niti se znanstveno ikako može opravdati. Tu je, kako rekosmo, riječ o konzervativnom političkom projektu koji se provodi na jezičnom planu, a onda ga se naknadno pokušava legitimizirati tobožnjim lingvističkim argumentima, kao što se npr. i konzervativna politička stajališta općenito pokušavaju legitimizirati »znanstvenim« dokazima da su, primjerice, hijerarhija i nejednakost prirodne i potrebne i sl.¹⁹ Razlika između preskriptivizma kao konzervativne ideologije koja se ispoljava u jeziku i jezične preskripcije kao takve (koja je potrebna kada se propisuje standard kao službena jezična norma) je u tome što prvi jezično propisivanje uzima kao svojevrsni *raison d'être* i pokušava ga znanstveno opravdati, dok je u drugoj riječ isključivo o tehničkoj potrebi prilikom kodificiranja službenoga oblika jezika. Kraće rečeno, ako se određena jezična varijanta propiše kao službena iz čisto praktičnih razloga, to nipošto ne povlači za sobom automatski i zastupanje stava da je samo takav propis moguć i ispravan.

»Posvećene«, »pravilne« riječi i oblici do svoga statusa dolaze na različite načine. Koji će idiom biti propisan kao službeni ovisi o složenim po-

17 Jedan je od takvih autoriteta kod nas bilo i Vijeće za normu (usp. npr. Langston & Peti-Stantić 2011).

18 Jezični zakoni postoje u nekim zemljama, ali ne i u Hrvatskoj iako je u više navratâ od 1990. naovamo bilo velikih pritisaka ponajprije od (konzervativnih) dijelova struke da ga se uvede. Često je i pozivanje na jezične zakone u drugim zemljama, koje je nerijetko iskrivljeno – vidi npr. Habijanec 2008 za odnos slovačkog zakona o jeziku i hrvatskih prilika.

19 U ovom se kontekstu može spomenuti sociobiologija kao disciplina koja uglavnom služi kao znanstvena podloga desnoj političkoj ideologiji. Za jedan primjer utjecanja konzervativaca tobožnjim znanstvenim dokazima za opravdanje svoje ideologije usp. Pinker 2007, koji je posebno zanimljiv utoliko što se inače u svojim drugim radovima bavio i jezikom (gdje se pak, paradoksalno, uvelike držao pogledâ na jezik Noama Chomskoga, inače anarhista po političkom uvjerenju).

vijesno-društvenim okolnostima. Što će se kasnije propisivati kao standardno unutar već odabrana službenog idioma ovisi pak katkada o nekim objektivnim činjenicama (npr. koji je oblik najprošireniji), no jako često i o posve proizvoljnim odlukama pojedinog »stručnjaka« ili »autoriteta«. ²⁰ Ipak, tu treba voditi računa i o tome da odabir, a onda i upotreba određene jezične varijante, može biti, a često i jest, usko povezana i s društvenim odnosima. Iako to nije slučaj kod nas, zbog drugačije povijesne situacije a i gotovo polustoljetnoga iskustva egalitarne ideologije u 20. st., veze jezika i klasne raslojenosti su u nekim zemljama, npr. u Velikoj Britaniji, ²¹ izrazito jake. Standardni je jezik u takvim zemljama onda zapravo jezik više klase te se ne može smatrati neutralnim nadregionalnim idiomom (kako se standard katkad idealistički interpretira), nego predstavlja simbol društvenog statusa, često i prepreku u socijalnoj mobilnosti itd. Čak i u zemljama kao što je Hrvatska, gdje standard nije izvorno oblikovan kao jezik najviših društvenih slojeva, standard svakako naknadno postaje sredstvo pomoću kojeg se ostvaruje klasna distinkcija. To je svakako i jedan od razlogâ zašto su preskriptivističke ideje o jeziku tako proširene. Neki obrazovani pripadnici društva kroz poznavanja formalnih pravila jezičnoga standarda (npr. pravopisa, određenih književnih konstrukcija i sl.) izražavaju svoj samopercipirani klasni identitet i superiornost nad neobrazovanima koji nisu upućeni u posvećeni način izražavanja i pisanja. ²²

No ni sama uloga formalnog obrazovanja se nikako ne može zanemariti što se tiče širenja preskriptivističkih ideja. Poduka materinjeg jezika u školama je kod nas (ali ne samo kod nas) izrazito preskriptivistička, često i vrlo otvoreno. ²³ To onda vodi do normalizacije takvoga pogleda na jezik u širim slojevima društva, što se zatim dodatno cementira preskriptivističkom propagandom kroz medije, kroz jezične savjetnike, jezične savjete u medijima itd. Time se može objasniti, među ostalim, proširenost takvog konzervativnog pogleda na jezik u širokim slojevima, čak i među onima koji inače politički nisu konzervativni ²⁴. Netransparentnost

²⁰ Tu treba istaći da sami preskriptivisti nipošto nisu jedinstveni te da u tzv. jezičnim savjet(nic)ima (koji su jedan od temelja preskriptivizma kod nas) često dolazi do mnogih razlika između pojedinih propisa, tj. neće svi preskriptivisti uvijek preporučivati iste stvari (iako se mnogo toga jednostavno prepisuje i nekritički ponavlja – bilo bi zanimljivo istražiti unutrašnju i vanjsku genealogiju »jezičnih savjeta«). No ništa se drugo ne može ni očekivati s obzirom na potpunu proizvoljnost i znanstvenu neutemeljenost preskriptivizma kao takvog.

²¹ Usp. Kapović 2011a: 106.

²² Bilo bi zanimljivo napraviti empirijsko istraživanje koliko je preskriptivističko razmišljanje rašireno s obzirom na obrazovanje. *A priori* se može pretpostaviti da će nosioci preskriptivizma među nejezikoslovcima biti upravo obrazovani pojedinci.

²³ To je samo jedan od odrazâ osnovne kontradikcije obrazovanja koje istodobno pruža pojedincima i nužnu mogućnost samoispunjenja i emancipacije, dok s druge strane funkcionira i kao jedno od sredstava indoktrinacije i suptilnog nametanja vladajuće ideologije.

²⁴ Proširenost makar nesvjesnoga preskriptivističkoga pogleda na jezik je tolika da je mnogim ljudima, kada ih se suoči s kritikom preskriptivizma, jako teško u početku

preskriptivizma kao konzervativnog političkog projekta može objasniti i činjenicu da preskriptivizam, iako je nakon 1990. iz razumljivih razloga doživio procvat, nije plod političkih promjena na ovim prostorima, nego je itekako postojao i prije 1990.²⁵ Jedan od razloga što je tako teško uočiti preskriptivizam kao konzervativni politički projekt je i to što je on praktički općeprisutan – postoji gdje god postoji i standardni jezik, koji načelno uvijek za sobom povlači i ideologiju standardnog jezika tj. preskriptivizam.

Povezanost konzervativizma u jeziku i konzervativizma u politici se može jasno vidjeti na primjeru izrazitih preskriptivista koji su istodobno i desnih političkih pogleda. Tako je, primjerice, Stjepan Babić, poznat po svojim preskriptivističkim pogledima, bio također i zastupnik HDZ-a u Saboru, dok Nives Opačić, najeksponiranija preskriptivistica zadnjega desetljeća u Hrvatskoj, često svojim preskriptivističkim invektivama pridodaje i raznorazne konzervativne trope o društvu općenito u poznatom katastrofičarskom stilu. Jako je zgodan primjer intervju s Radoslavom Katičićem (*Vijenac*, 15. 7. 2010), u kojem autor (inače, među ostalim, i povijesni lingvist) osim negativnog stava prema jezičnim promjenama i podržavanja preskriptivizma ističe, primjerice, i negativan stav prema 1968. kada je, po njemu, »Europa (...) zapravo propala«.²⁶

Zaključno možemo reći sljedeće. Preskriptivizam je prije svega neznanstven i kao takav mora biti predmetom lingvističke kritike. Preskriptivizmu nema mjesta u lingvistici na isti način na koji kreacionizmu nema mjesta u evolucijskoj biologiji. No osim toga ne treba zanemarivati i to da je preskriptivizam (kao i jezični purizam) desni politički projekt te da ga se može kritizirati i iz toga aspekta. Taktički se je, primjerice u javnosti, moguće zadržati samo na prvoj razini kritike preskriptivizma kao neznanstvenoga, no u ozbiljnoj se kritici nipošto iz vida ne smije ispuštati i druga (eksplicitno politička) razina.

---

uopće pojmiti kako je moguće da je sve što se u jeziku upotrebljava pravilno (premda nije sve i standardno).

25 Naravno, treba u obzir uzeti i konzervativnost prošloga režima u određenim pogledima – npr. što se tiče autoritarnosti, odnosa prema homoseksualnosti i sl.

26 Može se pretpostaviti da se izravna poveznica između političke i jezične konzervativnosti može naći kod aktivnih preskriptivista (dakle preskriptivista jezikoslovaca). Recimo, kod istaknutih kroatista preskriptivista teško da bi se našao netko tko i politički ne bi bio konzervativan. Kod nejezikoslovaca koji su samo »pasivni preskriptivisti« (jer su takav stav usvojili kroz obrazovanje) takve izravne veze ne mora biti iako će preskriptivističke tendencije i kod nestručnjakâ vjerojatno biti izraženije kod pojedinaca koji su i u politici skloni konzervativnim idejama. No, kako rekosmo, konzervativnost je u jeziku proširenija nego u društvu općenito te je nesvjesno, ne shvaćajući njezinu konzervativnu narav, podržavaju i oni koji se politički nikada svjesno ne bi identificirali kao konzervativci. Općenito, ne može se reći da jezični konzervativizam ima izravno porijeklo u političkom konzervativizmu iako s njim može biti povezan.

Reference

- Czerwiński, Maciej: *Język, ideologia, naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*, Scriptum, Kraków, 2005.
- Czerwiński, Maciej: »Učinci jezične politike na jezičnu zbilju kao nezaobilažan predmet istraživanja (na primjeru hrvatskoga jezika)«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, br. 1/38, 2012, str. 37–53.
- Habijanec, Siniša: »Slovački jezični zakon i hrvatske prilike«, *Riječ: časopis za slavensku filologiju*, br. 1/14, 2008, str. 79–88.
- Hobsbawm, Eric i Ranger, Terrence (ur.): *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- Kapović, Mate: *Čiji je jezik?*, Algoritam, Zagreb, 2011a.
- Kapović, Mate: »Language, Ideology and Politics in Croatia«, *Slavia centralis* br. 2/IV, 2011b, str. 45–56.
- Kordić, Snježana: *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb, 2010.
- Langston, Keith i Peti-Stantić, Anita: »A language academy by any other name(s): the case of Croatia«, *Language policy*, br. 10, 2011, str. 343–360.
- Milroy, James: »The Ideology of the Standard Language«, u: Llamas, Carmen; Mullany, Louise i Stockwell, Peter, (ur.): *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, Routledge, London - New York, 2007, str. 133–139.
- Pinker, Steven: *Prazna ploča: Moderno poricanje ljudske prirode*, Algoritam, Zagreb, 2011. [izvornik: *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*, Penguin Books, New York, 2003]
- Robin, Corey: *The Reactionary Mind. Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*, Oxford University Press, New York, 2011.

Language and Conservatism

The paper discusses the relation between language and conservative political ideology in the context of post-Yugoslav language-related developments. Linguistic prescriptivism is interpreted as conservatism in language and differences between conservatism in politics and language are discussed, as well as the relation of prescriptivism to the standard language ideology.